

Eräistä meripihkan nimityksistä

Meripihkaksi on kirjakielessämme varsinaisesti vasta 1900-luvulta lähtien¹ nimetty ns. keltaista ambraa, siis sitä läpikuultavaa tai sameata, väriltään tavallisesti keltaista orgaanisperäistä ainetta, jonka luonnontieteilijät selittävät olevan miljoonia vuosia sitten sukupuuttoon kuolleiden havupuiden (*Pityoxylon succiniferum*in, *Pinus succiferan* ym:n) kivettyntyä pihkaa. Tämä etenkin Itämeren etelärantamilta tertiäärikautisista hiekkakerrostumista löytyvä kova mutta helposti muovattava, vettä kevyempi fossiili on jo neoliittisella kivikaudella ja sitten jatkuvasti meidän aikaamme asti ollut arvossapidettyä kauppatavaraa, jota on kulkeutunut löytöseuduiltaan hyvinkin kauas.² Meripihkakorut olivat varhaiskeskiaikana yleisiä suoja-amuletteja, ja vielä meidän päivinämmme sellaisien on esim. Saksassa uskottu lapsen kulaan ripustettuina helpottavan hampaiden puhkeamista ja Tanskassa varjelevan lasta itkettäjäiseltä. Meripihka-amuletteja on niin ikään käytetty torjumaan mm. päänsärkyä, reumaa, kihtiä, verenvuotoa, ripulia, virtsahäiriöitä, keltatautia sekä silmä- ja korvasairauksia. Jauheena ja öljyksi nesteytettynä sen on kuviteltu olevan abortiivi ja synnytystä helpottava rohto, jne. (*Handwörterb. des deutschen Aberglaubens*, H. Bächtold-Stäubli, Berlin—Leipzig 1927, s.v. Bernstein). Meripihkasta on jo kivikaudella valmistettu erilaisia riipuksia, helmiä ja muita koruja, ja siinä on katsottu piilevän maagista voimaa. Muistettakoon myös, että jo muinaiskreikkalaiset huomasivat tämän, mm. *ἤλεκτρον*iksi nimittämänsä luonnontuotteen hangattuna vetävän puoleensa tietynlaisia esineitä ja että myöhempi kansainvälinen sähkön nimitys selittyy tältä pohjalta. Suoraan meripihkan magneettisuuteen pohjautuu sen vanha persialainen nimitys *kāhruba*, oik. 'oljentempaja'.³ Eräänlaisia vihjeitä entisajan

¹ Vielä B. F. Godenhjelmin Saks.-suom. sanakirjan 1906-v:n painoksessa on ensi tilalla nimitys *merenkulta*. *Europaeus* suomensi 1852 ruotsin *bernsteinin* sanoilla 'merenkulta, bernsteini'.

² Suomen kohdalta asiaa selvittävät mm. seuraavat arkeologiset tutkielmat: A. Äyräpää, S. Muinaismuistoyhd:n Aikak. 45 (1945) s. 10— ja *Śwjatowit* 23 (Warszawa 1960) s. 235—; T. Edgren, *Finskt Museum* 66 (1960) s. 5—; V. Luho, *Suomen Museo* 68 (1961) s. 5—; huom. myös Ella Kivikoski, Suomen rautakauden kuvasto II (1951) esim. s. 13, 35.

³ Kreikan *ἤλεκτρον*, joka merkitsi paitsi meripihkaa myös kullaa ja hopean seosta, on Hofmannin mukaan (*Etymol. Wb. des Griech.*, 1950) sukua muinaisintian sanalle *ulka* 'tulii-ilmio, meteori, tulipalo'. Kreikan *κάλος* tarkoitti sekä meripihkaa että lasia (*Hellquist, Svensk etym. ordb. s.v. glas*). Meripihkan palavuuteen liittyy sen saksalainen nimitys *Bernstein*, jonka perusosa *Stein* on oikeastaan = 'Edelstein' ja määräteosa kuuluu verbisanueseen *bernen* = *brennen* 'palaa' (Kluge). Tästä saksan sanasta ovat lainautuneet ruotsin *bärnsten* ja unkarin *borostyan* id. (*Bárctzi*). Vanhempi saks. meripihkan nimitys oli *Agstein* = *Augstein*, joka oli laina lat. *achates*-sanasta. Latinassa käytettiin tästä aineesta myös nimityksiä *suc(c)inum* ja *glesum* (*glaesum*), joista jälkimmäinen oli vanha germaanisiperäinen laina (vrt. anglos. *gler* 'piikka, meripihka', ruots. *glas* 'lasi'), sekä *lucida gemma*. Kreikan *ámbar* = keskiajan lat. *ambar* = *ambra* oli peräisin arabiaista, jossa sanalla jo oli myös meripihkan merkitys; »keltainen ambra»

(tuskin sentään esihistoriallisen) meripihkakaupan ulottumisesta Suomeen ja Karjalaan antavat muutamit kansankielessä säilyneet, joskin jo unohtumassa olleet sanastoseikat.

Suomen ja osittain karjalan murteista voimme näet löytää eräitä kirjakielellemme tuntemattomia meripihkan nimityksiä.

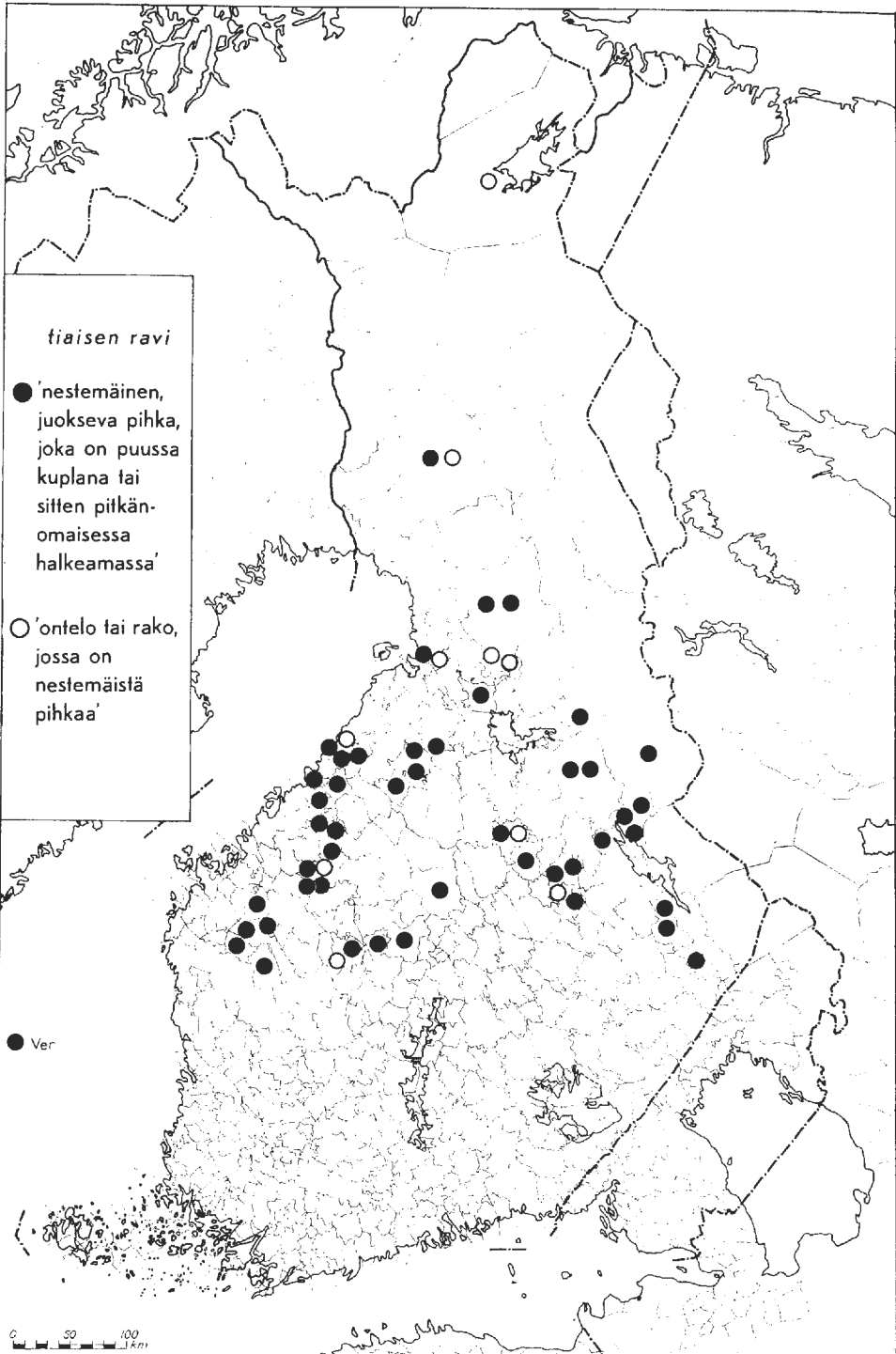
Näistä tosin yksi, vieläpä runsaimmin dokumentoitu ja laajalevikkisin, on vain välillisesti osoitettavissa aikaisemmin juuri keltaista ambraa merkinneeksi, nimitäin perusosa sanaliitossa *tiaisen ravi*. Tämä ilmaus kokonaisuudessaan tarkoittaa Sanakirjasäätiön arkiston tietojen mukaan 'havupuun rungon pintaan, useasti pitkulaiseen halkeamaan erittynyttä juoksevaa, nestemäistä pihkakuplaa tai -möykkyä'. Tällaisena termi tunnetaan oheisesta kartasta ilmenevällä melko yhtenäisellä alueella, jonka eteläisimpiä kohtia ovat Jalasjärvi, Ähtäri, Pylkönmäki, Saarijärvi, Kuopion seutu ja Joensuun ympäristö, koillisin kohta Kuhmo ja pohjoisin Rovaniemi. Nimitys on tallennettu myös Vermlannin murteesta (Maija Juvas v. 1932). »Tiaisen ravia» ilmoitetaan käytetyn mm. haavojen ja sierettymäin voiteena. Kun tämän termin paikoin, ainakin Utajärvellä ja Kempeleessä on selitetty tarkoittavan ainoastaan sellaista puussa olevaa pitkänomaista halkeamaa tai onteloa, johon juoksevaa pihkaa on kertynyt, niin tämmöistä merkitystä on tuskin katsottava tulokseksi metonymiasta 'aineen nimi' > 'ainetta sisältävän säiliön nimi'. Todennäköisesti kysymyksessä on näissä harvinaisissa tapauksissa synonyymien *ravi* '(kaivettu oja)' (< ruotsin *grav*) vaikutus: on kansanetymologisesti kuviteltu, että puhe on jostakin tiaisen kaivamasta tai käyttämästä »ojasta», ts. puun kyljen uurteesta.⁴

Yhteydessä *tiaisen ravi* 'pihka' *ravi* ei tietysti myöskään voi olla sama sana kuin yleiskielen ja murteiden *ravi* 'hevosen juoksu' (< ruotsin *trav*).⁵ Kuten kesällä 1962 ilmestynessä Suomen kielen etymologisen sanakirjan 3. vihossa s.v. *ravi*³ on selitetty, kysymyksessä on saman tyyppinen sanaliitto kuin *katin* eli *kissan kulta* 'kiille', ts. perusosa on tarkoittanut arvokkaampaa ainetta, jonka nimityksestä sitten on eläimenni-

(ranskan *ambre jaune*) eli meripihka, jonka tosin ei tarvitse olla keltaista, on erotettava »harmaasta ambrasta», jolla ymmärretään kaskelottivalaan suoliston erästä hyvätuoksuista vahaista eritettä, hajusteiden haluttua raaka-ainetta. Venäjän yleiskielen *jantaf* 'meripihka'-sanaa on pidetty balttilaisperäisenä ja verrattu esim. liettuan vast. nimitykseen *gintāras* (mm. Martti Räsänen NyK 50, 1936, s. 386); vrt. kuitenkin J. J. Mikkola, *Senatne u Māksla* (Riga 1938) s. 35, jossa myös yllä mainitusta persian sanasta. Viron kielestä Wiedemann tuntee neljä meripihkan ilmausta: *merevaik*, *helekiivi*, *koldne* (*kollane*) *kiivi* ja *Jeesuse ema rohi*; Saareste (EKMS II p. 865) mainitsee Göseckenin mukaan vielä nimityksen *mere helm* 'merevaik'. Wiedemannilla on lisäksi *pörglase pulber* 'pulverisirter Bernstein'.

⁴ Tätä oletusta tukee myös kansanetymologinen *tiaisenrako* 'laudassa oleva pitkittäinen soukka, pihkan täyttämä rako', josta on kaksi eri tietoa Vetelin murteesta.

⁵ Kauempaa etelästä, mainitun yhtenäisen levikkialueen ulkopuolelta Suomenniemen pitäjältä on tosin olemassa yksinäisenä ehkä epävarmaksi katsottava tieto, että *tiaisen ravi* puheentavassa »mennä tiaisen ravia» tarkoittaisi 'hiljaista vauhtia'. Tämä tiedonanto, jos se on luotettava eikä Sanastaja-lehdessä 28. 2. 1933 julkaisemani kyselyn (SS 47: 101) provosoimana, selittyisi luontevimmin *ravi* 'trav'-sanan perusteella syntyneeksi kansanetymologiaksi. Hyperkorrekti murreasu on myös Kalajoen ja Lohtajan *tiasen travi* ja Kurikan *tiijaasen travi* 'pihkamöykky', samoin Iin *tiaisen kravi* id. — Tässä kirjoituksessa olen pitänyt tarpeettomana yleensä kiinnittää huomiota *tiainen* 'Parus sp.'-linnunnimen murretoisintojen äänneasujen vivahduseroihin.

mestä muodostetun genetiiviattribuutin avulla saatu alkuaan leikillinen, myöhemmin vakavaksi adekvoitunut, jossakin sulhteessa samankaltaista mutta vähäarvoisempaa ainetta merkitsevä nimitys. Näin päätellen SKES yhtyy siihen jo J. J. Mikkolan (v. 1938 *Senatne u Māksla, Rīga*, s. 34—35) ja ehkä hänestä riippumatta T. E. Karstenin (*Finnar och germaner*, 1944, s. 440)⁶ antamaan selitykseen, että puheena oleva substantiivi *ravi* on laina ruotsin sanasta *rav*, josta Hellquist tietää, että se nykyruotsin murteissa sekä historiallisessa esityksessä kirjakielessäkin merkitsee samaa kuin *bärnsten* ja että sen yhteyteen kuuluvat samaa tarkoittavat muinaisruotsin ja -norjan *raf*, tanskan *rav* ja pohjoisfriisin *raef*; merkitys 'meripihka' on hänen mukaansa tässä tapauksessa ehkä palautettava merkitykseen 'ruskea'. Ilmeistä nähdäkseni on, kuten SKES:kin arvelee, että suomessakin aikaisemmin tämän kolmannen germaanislähtöisen *ravi*-sanamme on täytynyt merkitä 'meripihkaa'. Siitä on lisätodisteena se, että *ravi* yksinään on Kaustisen murteessa tarkoittanut 'kaulahelmeä, lasipalloa jossa on reikä laukaa varten' (S. Luoman tiedonanto v:lta 1901, SS), »Naiset ennen käyttivät kaulassaan — — — raveja» (H. Salo 1938 *ibidem*).⁷

Näin ollen lienee myös pääteltävä, että *ravin* merkitys 'meripihka' on sekin aikaisemmin ollut tunnettu suunnilleen samalla alueella kuin nykyinen *tiaisen ravi*. Muuten olisi näet vaikea ymmärtää tämän terminluonteisen sanaliiton ekspansiokykyä, joka tietenkin on perustunut ilmauksen leikillisyyden antamaan tunnelataukseen.

Mistä syystä *ravi*-sanana 'meripihka'-merkitys on, kuten näyttää olevan laita, pääsyyt kokonaan unohtumaan ja kuvastaako *tiaisen ravi* -termin nykyinen erikoislaatuisen levikki murteissamme joitakin aikaisempia materiaalisreaalisia syy-yhteyksiä, nämä kysymykset voivat ehkä saada valaistusta kansatieteellis-historialliselta tutkimukselta. Kieliseikat viittaavat joka tapauksessa siihen, että kauppatavarana kulkeutuneen »ravin» eli kallisarvoisen meripihkan on täytynyt syystä tai toisesta joskus olla sanan tuttuusalueella nykyistä yleisempää. Niin ikään on aihetta olettaa, että *ravi* 'meripihka' -termi on aikaisemmin ollut käytännössä Etelä-Suomen rintamailla-kin ja että (*tiaisen*) *ravin* nykyinen levikki edustaa vain periferiassa säilynyttä jäännettä.⁸

*

Suomen Kansan Vanhoissa Runoissa (II 488) on A. A. Boreniuksen Aunuksen Repolan Suulaansaaresta v. 1877 muistiinpanema »vaihusvirži», jossa ylistetään, *licentia poeticaa* runsaasti viljellen, sulhasen kotitalon komeutta mm. kuvailemalla, kuinka sen huoneissa

⁶ Karsten on maininnut sanan vain Kaustisen murteesta, jossa paitsi *tiaisen ravi* 'pihka' -termiä on tunnettu pelkkä *ravi* merkitsemässä 'helmeä'.

⁷ 'Helmen' ja 'meripihkan' merkitysten rinnakkaisuudesta samassa sanassakin on esimerkiksi myös liivin *elm Kett.* 'Perle; Bernstein'.

⁸ Tuollaisen eteläisemmän levikin hämärtynyt muisto kenties piilee Samuli Paulaharjun v. 1907 Vpl. Uudeltakirkolta kirjaamassa termissä *tiaisenrappi* 'puusta valuva notkea pihka'.

Peräsein on pedran luusta,
 — — —
 patšas on parašta puuda,
 latti' om meren ladañe,
 lagi lahnañ suomuksiñe.

Samain kerääjän Repolasta 1873 kirjaamassa toisinnossa (II 493) niin ikään
 lattie om meren »ladañe».⁹

Vastaavan runon Repolan muujärveläisen toisinnon (II 501) oli D. E. D. Euro-
 pacus jo 1845 tallentanut, ja siinäkin on

Lattia meren latanen.

Samoin U. Karttusen 1897 Repolan Kiima(an)vaarassa kuulema toisinto (II 490)
 tiesi, että

Lattie on meren ladañen.

Adjektiivii *ladañe* jne. — asu *latanen* on arvatenkin Europaeuksen äänteellisesti suomalaistama — edellyttää substantiivii **lada*, jommoista, sen paremmin kuin tuota adjektiivijohdostakaan, ei aunuksesta eikä muistakaan itäkarjalaismurteista ole todettuna Karjalan kielen sanakirjan kokoclmassa (joihin nykyisin sisältyvät myös poiminnot SKVR:jen tärkeimmistä sanoista). Tämä oletettava aunuksen substantiivi adjektiivijohdoksineen on ilmeinen laina ja määriteosalta *meren* käännös venäjän termistä *ládan morskoi* Da! 'jantař, vykidyvajemyi morem' [= 'meripihka, meren ajama']. Venäjän *ládan* 'wohlriechendes Harz, Weihrauch' [= 'tuoksupihka, suitsuke'] itse on VASMERIN mukaan lainautunut kreikan sanasta *ládanon* 'Harz oder Gummi vom Strauche lēdos', joka puolestaan on seemiläisperäinen (= arabian *ládan*). Näin ollen voidaan todeta, että parissa puheenaolevan häärunon toisinnossa esiintyvät asut *meren lagañii* (VR II 498), U. Karttusen v. 1897 Repolan Saarenpäästä muistiinpanema, ja *meren-lagañen* (II 499), saman kerääjän Repolan Roukkulasta v. 1897 toteama, ovat g:llisinä sekundaarisia turmeltumamuotoja ja osoittavat puolestaan sanan harvinaisuutta ja varmaan merkityksenkin outoutta.

Että meripihkan käyttämisen loistohuoneen lattiankateaineena ei ehkä tarvitse olla pelkkää itäkarjalaisen runonlaulajan mielikuvituksen tuotetta — jommoista ovat petranluinen peräseinä, sirkanluinen sivuseinä, lahnuansuomuksinen laki yms. — siihen saattaa viitata tieto, jonka todenperäisyyttä en ole tarkistanut mutta jonka tanskalainen Helsingin Sanomain avustaja CHRIS PARØ artikkelissaan »Meripihka

⁹ Muistiinpanija on lainausmerkein varustamansa sanan kohdalle liittännyt laulajan huomautuksen: »a mi en tiia, mi heän olloo laulussa».

Tanskan kultaa» (HS 16. 3. 1962) kertoo seuraavan muotoisena: »Erään Venäjän tsaarin sanotaan sisustaneen Kremliin huoneen, jonka seinät, katto ja ovet oli peitetty tällä kallisarvoisella aineella [= meripihkalla]. Mikäli tiedetään, ei huone säilynyt vallankumouksen melskeissä.»¹⁰ Jos tällainen huone on ollut Moskovassa olemassa, siitä on tietysti ainakin kuulopuheita voinut kantautua lainasanan mukana Aunukseen asti ja sekoittua siellä vanhan kansanomaisen häärunon loistoasunnon kuvitelmaan.

*

Edellä sanotun valossa lienee kansanrunoissamme tavattavat ilmaukset *meren patvi* ja *meren lyly* nekin tulkittava 'meripihkaa' tarkoittaviksi.

Edellisestä on toistaiseksi käytettävissä vain kaksi esiintymää:

Lak' on kullin kirjoteltu,
Kiuko' om meren kivistä,
Patšas *meren patviloista*.

(VR I:3 n:o 1573 a, »Vävyn virsi», Borenius Vuokkiniemen Kivijärveltä v. 1877)

ja:

Kiukua meren kivistä,
Patjat *meren patviloista*.

(I:3 n:o 1886, »Hiiren laulu», Blomstedt Kontokin Akonlahdesta v. 1894)

Jälkimmäisestä on niin ikään ainoastaan pari muistiinpanoa:

Soitin kolmen torven kanssa:
Yks' ol' luinen, toinen puinen,
Kolmas ol *merenlylynen*.

(XIII:1 n:o 421, M. Pennanen Parikkalasta v. 1896)

Soitin kolmen torven kanssa.
Yks ol luinen, toinen puinen,
Kolmas ol *meren lylynen*.

(III:3 n:o 7724, Pennanen Parikkalasta 1896)

Lauri Laihon (Simonsuuren) v. 1934 Metsäpirtistä kirjaamassa toisinnossa vastaava kohta kuuluu:

Kolme pillii mie pitäsin:
Yhen puisen, toisen luisen,
Kolmannen *merennynystä*.

(XIII:3 n:o 7722)

¹⁰ Ettei tämän harvinaisen koruaineksen käyttämisen suurehkojenkaan pintojen peittämiseen ole tarvinnut olla teknisesti mahdotonta, sitä osoittaa mm. se seikka, että Jyllannista tiedetään löydetyn lähes 17-kiloinen ja Königsbergistä 7-kiloinen meripihkamöhkäle (Paro mp.).

Kun sekä *patvi* NS '1. visa. 2. kelopuu', Lönnrot 'hård, på höjden vuxen björk; hård sida af björken (koivun kylki); masur (visa)' että *lyly* NS 'kova, tummahko puuaine, jollaista (havu)puissa syntyy vars. kallistuneen rungon ja oksien alapuolelle, janhus' kumpikin tietynlaista kovaa materiaalia merkitsevänä ja siis puheena olevaan yhteyteen (pillintekoainekseksi) loogisesti hyvin sopivana ovat varmaan alkuperäisiä näissä todennäköisissä 'meripihkan' nimityksissä, on metsäpirttiläisen *merennynny*-yhdyssanan perusosa tietenkin katsottava *lylyn* väännynnäiseksi. — Jos, kuten on todennäköistä, sana *meripihka* on oppitekoinen, voimme siis todeta, että kielessämme on ollut ainakin kaksi spontaanisti syntynyttä omintakeista keltaisen ambran nimitystä: *meren patvi* ja *meren lyly*.

Über einige finnische Benennungen des Bernsteins

VON LAURI HAKULINEN

In den mittel- und nordfinnischen Mundarten (s. Karte S. 55) kennt man den Ausdruck *tiäisen ravi* 'Klumpen aus flüssigem Harz an einem Nadelbaum (gew. einer Fichte)'. Derartige Harz hat man in der volkstümlichen Heilkunde u.a. zur Heilung von Wunden und Hautausschlägen verwendet. Der Verf. schliesst sich der Auffassung an, die J. J. Mikkola (Senatne u Mäksla, Riga 1938, S. 34—), T. E. Karsten (Finnar och germaner, Helsingfors 1944, S. 440) sowie Erkki Itkonen und Aulis J. Joki (Suomen kielen etymologinen sanakirja III, 1962, S. 753) geäußert haben; danach ist das in diesem Ausdruck vorkommende *ravi* germanischer Herkunft, sein Original ist schwed. *rau* 'Bernstein' und *tiäisen ravi* ist ursprünglich eine scherzhafte Benennung gewesen, die eigentlich 'Bernstein der Meise' bedeutet hat. Der Verf. nimmt an, dass die Bedeutung 'Bernstein' des Wortes *ravi*, die heute unbekannt ist, früher wenigstens in dem Gebiet bekannt gewesen ist, wo *tiäisen ravi* heutzutage gebräuchlich ist, wahrscheinlich aber auch in Südfinnland, und dass die jetzige Verbreitung des Wortes ein peripheres Reliktgebiet widerspiegelt. Aus den sprachlichen Tatsachen lässt sich schliessen, dass

auch der Bernstein selbst früher aus irgendeinem Grunde in weiteren Gebieten bekannt gewesen sein muss als heute.

In den »Suomen Kansan Vanhat Runot« (Die alten Gedichte des finnischen Volkes) stösst man auf den adjektivischen Ausdruck im olonetzkaarelischen Dialekt *meren ladaie*, der nach der Deutung des Verf. 'aus Bernstein, aus gelbem Ambra Verfertigtes' bedeutet und neben dem Substantiv *meri* (Gen. *meren*) 'Meer' ein zweites Substantiv *lada voraussetzt. Dies ist ein Lehnwort aus dem Russischen; vgl. russ. *lädan morskoj* 'Bernstein' und *lädan* 'wohlriechendes Harz, Weihrauch' < griech. *lädanon* 'Harz oder Gummi vom Strauche *lédos*' (Max Vasmer).

Ausschliesslich aus den »Alten Gedichten des finnischen Volkes« kennt man auch die seltenen Bezeichnungen des Bernsteins *meren patvi* (vgl. *patvi* 'Maserholz') und *meren lyly* (vgl. *lyly* 'pars pini durior, härtere Seite des Fichtenholzes').

Das heutige finn. *meripihka* 'Bernstein' ist wahrscheinlich gelehrten Ursprungs und frühestens gegen Ende des 19. Jahrhunderts entstanden; vorher war das gleichbedeutende Wort *merenkulta*, eigentlich 'Meeresgold', in Gebrauch.